

ДУАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ В ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ „ЗА СИТУАЦІЯМИ”

Стаття розповідає про відтворення внутрішнього світу людини у повісті Ольги Кобилянської. На перший план виведені боротьба між розумом та почуттями, реальністю та мрією, добром та злом, їхні внутрішні та зовнішні рушійні сили.

Ключові слова: дуальність людської душі, дисбаланс чоловічого і жіночого начал, подвійні амбівалентні образи.

Галина Жуковская

Дуализм человеческой души в повести Ольги Кобилянской „За ситуациями”

В статье рассказывается об отображении внутреннего мира человека в рассказе Ольги Кобилянской. На первый план выведены борьба между разумом и чувствами, реальностью и мечтой, добром и злом, их внутренние и внешние движущие силы.

Ключевые слова: дуальность человеческой души, дисбаланс мужского и женского начал, двойственные амбивалентные образы.

Galina Zhukovska

Dualism of human soul in the story written by Olga Kobylyanska "On the situation"

The article tells us about human inner world recreation in the story written by Olga Kobylyanska. The struggle between sense and feelings the reality and dream, the evil and good their inner and outer motives force are in the spotlight.

Key words: human soul duality, disbalance of the masculine and the feminine, dual ambivalent images.

У полі зору нашого дослідження художні модифікації природи людської душі в повісті Ольги Кобилянської „За ситуаціями”, що була надрукована в журналі „Українська хата” в 1913 – 1914 роках, і в яку авторка „вложила послідні лілії своєї душі і молодих іще почувань” [5, с. 242]. „Внутрішні, душевні конфлікти та катастрофи”, як бачимо з автобіографій, щоденників, листів, завжди цікавила письменницю. Вона часто почувала роздвоєння у своїй душі, про що зізнавалась у листі до О. Маковея: „Хвилями здаєсь мені, що в мені жиє ще якась друге „я”, ліпше, тонше; і що я мушу коритись і терпіти задля нього, немов та мати за свою дитину. Мушу його берегти і кормити, щоб не згинуло, а з ним і я” [5, с. 279]. А в іншому листі читаємо: „Часом мені так, як би в мені жили дві істоти. Одна, що думає практично, на котру можна ся зі всіма справами спустити ..., а друга то є погана „мімоза” – і шукає вибране життя. Спокій, гармонію, тонкість, красу – і в’яне, як не може все найти, а як найде, то дуже щаслива” [5, с. 304] Маючи вроджений потяг до „якоїсь краси”, письменниця болісно відчувала, що час від часу їй „недоставало в душі” чогось надзвичайно важливого, що заповнювалося розкутим фантазійним мисленням і лягало на папір.

Філософська теза дуальності людської душі бере свій початок з міфологічних уявлень про створення світу, в основі якого лежить принцип бінарних символічних опозицій: небо – земля, сонце – місяць, день – ніч, світло – тінь. У давніх апокрифах розповідається про те, що у творенні світу та першої людини брали участь Бог і Сатана. За однією з легенд Сатана створив людське тіло, Бог вдихнув у це тіло душу. З того часу відбувається постійна боротьба тіла і душі. Земне буття стало поєднанням дуальних пар: жінка – чоловік, життя – смерть, добро – зло, правда – кривда тощо. Проблема дуальності людської душі в повісті Ольги Кобилянської „За ситуаціями” втілена перш за все в образі головної героїні. Вже у її подвійному імені – Аглая-Феліцітас, криється багатозначність, загадковість і амбівалентність. Деякий час семантика імені, що означає приваблива і щаслива, спрацьовує. Аглаю-Феліцітас оминає фамільна хвороба, забравши у могилу її сестру-близнючку. Дівчина зустрічає взаємне кохання, знаходить підтримку і розуміння Андрієм своїх захоплень наукою, літературою, музикою, а також планів-мрій стати „великою артисткою”. Все у творі: її ім’я, „екзотична постать”, поведінка, характеристика іншими персонажами, як-от – „вона є дуже оригінальна, і в ній ніхто не розбереться” (42) або вона була „чимось мов не з цього світу” (52), – вказує на обраність дівчини. Але, очевидно, обрані, за О. Кобилянською, приречені на неспокій, не можуть бути щасливими. У творі спостерігаємо, як поступово щастя починає віддалятися від Аглаї.

Моделлю її поведінки стає „ідея творіння власного життя” [2, с. 24] з перспективою творчої самореалізації. Дівчина шукає щастя у все нових життєвих ситуаціях, а коли останніх бракує,

знаходить їх у грі на фортепіано. Ольга Кобилянська виводить свою героїню за „сферу чистої природи, базованої на діонісійстві”, і вводить її „у сферу аполонівського самоконструювання, себто у сферу культури” [2, с. 41].

Боротьба у душі Аглаї Федоренко активізується вже від першої зустрічі та ближчого знайомства з професором Чорнаєм. Дівчина відчувала, що він „викликає якусь прикру акцію в ній” [5, с. 20]. Зовнішній удаваний дитинний спокій під час першої розмови різко контрастував з тим, що відбувалося в її душі: „В ній щось піднялося, що не хотіло слухати його, але не мала відваги опонувати йому” [5, с. 21]. Ольга Кобилянська наділяє своїх героїв різними соціальними та культурно-національними ролями. Авторка фокусує увагу на особистій ідентичності кожного з них, що породжує амбівалентність – „він – українець, а вона русофілка”, „він був професор і „великий пан”, а вона – учениця”, він говорив з інтонацією рішуче батьківською”, „мов дитина, відповідала вона слухняно” [5, с. 20, 21].

Професор М. Чорнай щодо головної героїні виконує функцію „втягування її у світ”. Він пропонує Аглаї-Феліцітас „місце вчительки при одній з тутешніх шкіл” [5, с. 30]. Дівчина, відстоюючи особисту свободу, відмовляється, адже це буде перешкодою до її вільного вибору і розвою у житті: „Не терплю взагалі жодного фаху, що в’яже” [5, с. 30]. Вчинками Аглаї керує прагнення жити повноцінним життям, реалізувати свій дар піаністки й інші духовні потреби.

Незважаючи на те, що Ольга Кобилянська в своїх листах та щоденниках неодноразово зазначала, що жіноче питання цікавило її тільки на початку творчості, в повісті „За ситуаціями”, як і в інших пізніх творах, вона порушує проблему становлення жінки у патріархальному суспільстві. В уста Чорнай письменниці вкладає застереження, що надмірний розвій руху „йде проти раси в жінки і проти виховавчої вузину родини.<...> Тепер є рух жіночий фальшиво зорієнтований, він зміцнює течію, що є не лиш ворожа для жінок, але й для людськості взагалі. ... В подружжі й родині, не в любові й заводі чи там фаху лежить наш зв’язок з найглибшими інтересами людськості” [5, с.31]. Авторка подає чоловіче розуміння жіночого питання і позбавляє Аглаю, чий погляд на призначення жінки інші, ніж у більшості представників тогочасного суспільства, будь-якого безпосереднього коментаря з цього приводу. Проте всі мрії, прагнення і вчинки героїні переконують читача не тільки в її емансипантських устремліннях, але прихильності до феміністичних ідей.

Зокрема, про це свідчить відповідь професору на пропозицію вийти за нього заміж. Для дівчини це не просто „замінити свободу на невольництво”, а переіменуватися „в м’ясо й кров, і моя ліра, котра вас може тепер і захоплює, випаде з ваших рук, а тоді... горе нам обом!” [5, с. 82]. Героїня Ольги Кобилянської сприймає заміжжя трагічно. Аглаю, яка прагне до самоствердження поза сім’єю і має своє розуміння щастя, характеризує апологія спротиву суспільній свідомості, зятятого потягу до волі: „Вона хотіла бути сама, свободна, бодай ще... надовго, довго...а може, й назавше. Вона не потребувала жодної опіки, контролю над собою. Не зносила її” [5, с. 46]. Дівчина „прагне перебороти владу біології, підтримувану патріархальною культурою, і бореться за право бути культурною героїнею” [2, с. 227]. Єдине, що робить її щасливою – це музика. Тільки вона протистоїть хаосу, поновлює сили і зміцнює мрії, є найбільшим виявом свободи. У потоці звуків долається туга, сум, пригніченість і роздвоєння.

У повісті активізується дисбаланс чоловічого і жіночого начал. Аглая-Феліцітас розповідає закоханому в неї професору казку про змагання залізниці, витвору людських рук, і природного гірського потоку – „царя лісів”: „Він і вона женуть обоє навперейми. Аж втомилася вона, стає. Він переміг її...” [5, с. 78]. За О. Кобилянською, природа є сильнішою за досвід і властивості, придбані у суспільстві. У природному середовищі залізниця розчиняється, натомість біля потоку з’являються дві дівчини: одна „надскакує на бистрім коні з розкішним, вічно молодим усміхом на устах, з щастям у грудях і очах тих, що зазнали почуття свободи...”, інша – „молоде дівча заквітчане, в руках жмут квітів, котрі хоче комусь з веселим співом кинути на груди...” [5, с. 78]. У фантазуваннях головної героїні чоловік – гірський потік, жінка – залізниця, що „не хоче стикатися з потоком,, втомлена від змагання з ним, зупиняється, „заманена гірською красою”. Чи можливе їхнє злиття? – питання риторичне. Вони існують паралельно. Якби залізниця зіткнулася з потоком, це привело б до жертв і руйнування, і тому в казці Ольги Кобилянської змагання припинене, натомість на перший план виходять дівчина-воля і дівча-мрія, на цій полонині між смереками з’являється поет, який оспівує красу природи і красу кохання. Все стає на свої місця. Дівча, дівчина і

поет включені у потік людського життя, шум якого „голосний, остерігаючий, принадливий”. Природність і рівність стосунків чоловіка і жінки складає підтекст казки.

У кінці твору О. Кобилянська посилює чоловіче начало у жіночому, змінюються ролі у „казці життя”, вільним природним потоком стає Аглая-Феліцітас. Стверджує це авторка устами закоханого у дівчину професора: „ви такі відважні з виглядом геройства й неустрашимості в своїй вдачі, з чуттям, що переливається через верх, як той розкішний потік у лісі, про котрий раз співали, а разом такі дитинні й боязливі” [5, с. 121].

У повісті акцентується увага на тісному поєднанні добра і зла у житті людини. Посилюється цей мотив у зображенні вечора-прощання Аглаї-Феліцітас з друзями перед від'їздом до Відня. Вказуючи, що вечір відбувається на другий день Різдва Христового, письменниця активізує біблійний інтертекст. До реального хронотопу вона долучає оніричний: в діалозі „домашніх дівчат” згадується сон чотирнадцятирічної Аглаї-Феліцітас – „їй приснилась голова спасителя з терновою короною на обох долонях, чи там на правій долоні!” [5, с. 110], через що посилюються мотиви боротьби чистого, Божого, і чорного, демонічного, начал у людському житті, духовного випробування і трагічності буття.

Маскарад відбувається вночі. Це час, коли активізуються потойбічні сили. У творі саме тоді розкривається справжнє обличчя „чужого Йоганеса”. Його демонічну сутність вже від першого знайомства відчуває Аглая-Феліцітас: „...стояв перед нею гарний... і якийсь... о, вона не знала чому, рівночасно не гарний, демон!” [5, с. 95], згодом це відчуття ще кілька разів підтверджується. За зовнішніми ознаками дівчатам-покоївкам він також видається чортом – Люцифером, і, нарешті, остаточно розкривається цей образ перед читачами після маскараду, в діалозі зі своїм старшим братом – професором Чорнаєм. У сцені зустрічі двох братів-антагоністів О. Кобилянська використовує прийом скидання масок. Боротьба добра і зла загострюється у двобої за душу дівчини.

Вміщення демона у систему реальних відношень утворює думку про те, що душа дівчини перетворюється на арену боротьби світлих і темних сил. На позначення внутрішнього стану дівчини у повісті з'являється образ неба-пекла. У міру зближення Аглаї-Феліцітас з „чужим Йоганесом”, вона поступово віддаляється від блага, від своєї мрії, від професора Чорная – носія безкорисливої любові і допомоги. Маскарад чорних сил у дні Різдва Христового вказує на те, що навіть світлий „празник” не в силах що-небудь змінити.

Кульмінацією в напружених ситуаціях, у які потрапляє Аглая-Феліцітас, стає кімната „чужого Йоганеса”. Дівчина опиняється на грані життя і смерті, у сонному непритомному вигляді вона не здатна будь-що змінити. Її видіння срібла і Юди оприявнюють мотив зради. „Демон” спочатку намагається заволодіти душею дівчини, а коли це не вдається, то вирішує поквитатись із братом, дискредитуючи перед ним Аглаю, в яку той палко закоханий. Дівчина не має можливості пояснити свої вчинки і розгорнути почування, професор Чорнай відмовляється від неї, коли вона, з подачі „чужого Йоганеса”, перетворюється на „блудницю”: „Професор здвигнув плечима і відвернувся від неї. Вона мусить бути чиста, невинна... мусить – а однак він не годен позбутись гробака недовір'я, підозріння...” [5, с. 144]. Йдеться про право патріархальності: чоловік, може відмовитися від жінки, яку любить, коли не задовольнить своє / прагнення „ідеальної любові”. Декодування розв'язки приводить до думки про те, що намагання прорватися за межі соціальних стереотипів у патріархальному суспільстві є не тільки примарним, а й фатальним: прагнучи свободи, жінка наражається на небезпеку фрустрації, депресивних станів і навіть смерті. Послідовне вживання у тексті мотивів смутку і туги демонструє певну фатальність взаємин носіїв фемінного й маскулінного начал. О. Кобилянська в черговий раз переглянула традиційні погляди на стосунки чоловіка і жінки, заміжжя, родину, творчість і самореалізацію і заклала в основу твору концепцію духовної свободи, актуалізувала статус „інтелектуально розвиненої, повноцінної, повноправної у громадському, родинному та особистому житті людини, що відповідало вимогам емансипантського руху” [6, с. 95].

Протягом усього твору ситуації, в які потрапляє Аглая Федоренко, спричиняють складні душевні колізії: почуття любові до коханого Андрія і гірке усвідомлення його неминучої смерті, боязнь „професора, великого пана і українця” Чорная і почуття поваги до нього, і, нарешті, кохання до професора, прагнення бачити і чути його і, водночас, прагнення бути вільною від фаху, від шлюбу, здобути свою мрію. Неможливість приборкати у собі „хаос” приводить до трагедії. „Характер героїні, – писала О. Кобилянська в автобіографії, – трохи несамовитий...” [5, с. 218]. Вона наділена складною і суперечливою вдачею, у її душі відбувається одночасно поєднання і

відштовхування контрастних почуттів і настроїв – вона „повна тривоги і нервовості” [5, с. 40], „їй так тяжко, їй так лячно, а однак вона щаслива” [5, с. 80]. Аглая-Феліцітас у своєму „трибі за ситуаціями, сильними, героїчними, що поривали би, вимагали сили, випивали би останню краплю крові з лиця” [5, с. 100] нагадує саму авторку, яка, за спостереженням Т. Гундорової, „була особливо зацікавлена у ситуаціях перехідних, ритуальних – для неї було важливим і соціальне, і містичне значення тієї чи іншої події, що з маргінальної стає центральною у культурі” [2, с. 15].

О. Кобилянська у повісті постійно акцентує увагу на дуальності людського життя, в якому співіснують життя і смерть (Аглая-Феліцітас і її сестра Ольга, Аглая-Феліцітас і її коханий Андрій), любов взаємна (Аглая-Феліцітас і Андрій) і невзаємна (професор – Аглая-Феліцітас), добро і зло (професор і його брат „чужий Йоганес”), недосяжна мрія і осоружна дійсність.

У характеристиках своїх героїв авторка зосереджується на контрастних рисах, деталях, які найповніше виявляють індивідуальність, передають душевний стан. Впадає в око частотність вживання на відтворення переживань Аглаї-Феліцітас лексеми „подвійно”: „їй так погано в серці, так подвійно...” [5, с. 28], „Подвійно їй від того чоловіка на душі” [5, с. 50], „в товаристві котрого їй лячно, а знов рівночасно так безпечно й безіменно добре” [5, с. 107] і под. Душа дівчини час від часу характеризується як така, „в якій повно плачу, а разом і якогось щастя” [5, с. 75], „є сонце, то є й тінь” [5, с. 12].

Ольга Кобилянська у творі постійно використовує подвійні амбівалентні образи: Аглая-Феліцітас – одна із сестер-близнючок, професор Чорнай має брата, з яким вони „рівно збудовані, рівного росту й рухів” [5, с. 114], у творі є дві „хатні дівчини”, одній Аглая уявляється „примхуватою і нещасливою”, іншій – „доброю, а часами смутною” [5, с. 110]; дівчині у творі дарують два букети „білих великих рож”, перший – на початку твору – коханий Андрій, другий – у кінці твору – професор Чорнай. Аглая постійно вправляється у грі на двох фортепіано: вдома – „старому, невдатному до гри”, в своячки Іванни – на „доброму інструменті”. Незважаючи на те, що дуальність у наративному просторі повісті не тільки характеризує „інтровертний тип особистості” головної героїні, а й відіграє важливу роль у зовнішньому подієвому світі, Ольга Кобилянська будує дискурс повісті насамперед не на зображенні подій, а на їхньому безпосередньому переживанні, на відтворенні дуалістичних відчуттів у душі головної героїні. Стверджуючись на теренах модерністської естетики, у глибинах подвійного семантичного поля твору письменниця актуалізувала наратив – „життя без події”; брак зовнішніх фактів вона компенсувала подіями внутрішнього плану.

Література

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. - К.: Критика, 2003. – 271 с.
2. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в тендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика, 2002. – 271 с.
3. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської. – К., 2001. – 208 с.
4. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – К.: Наук. думка, 1981. – 243 с.
5. Кобилянська О. Твори: У п'яти томах. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1963. – 767 с.
6. Ковалів Ю. Фемінний ідіолект Ольги Кобилянської в оточенні „патріархального” українського письменства // Літературознавчі студії. – 2004. – Вип. 9. – С. 90-99.